

Питання зарубіжної історії

УДК 329.7(73)

Н.В. Год

ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА США ТА ПОПУЛІСТСЬКИЙ РУХ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена історії популістського руху в США. Аналізується процес заснування і діяльність Народної партії, її програма та форми боротьби. Автор підкреслює важливість популізму в соціальному й політичному житті Америки.

Ключові слова: демократія, індустріальне суспільство, ліберальна буржуазія, Народна партія, політична система, політична партія, популізм, США.

Слово «популізм» сьогодні на слуху. Ми чуємо його, коли йдеться про певні законопроекти, вимоги партій, обіцянки кандидатів під час виборчих кампаній. Політики й соціологи вживають його частіше в негативному сенсі, як лайливе, таке, що компрометує владу чи опозицію.

За словником «популізм — різноманітні щодо ідейно-політичного змісту суспільні течії та рухи, що апелюють до широких верств і віддзеркалюють суперечливість масової свідомості» [1, с. 243]. Існує цілий спектр оцінок популізму — від апологетики як моделі «безпосередньої демократії» до різкого несприйняття й ототожнення з демагогією. З'ясування сутності феномена популізму ми спробуємо здійснити, виходячи не з абстрактних схем і моделей, а з конкретно-історичного досвіду.

Наприкінці ХІХ століття у США виник рух популістів, була створена Народна партія (нагадаємо, що «популізм» походить від лат. *populus* — «народ»), яка протиставила себе двом існуючим на президентських виборах, на виборах до конгресу та місцевих органів влади.

Мета статті — розкрити передумови виникнення американського «популізму», з'ясувати його соціальну базу, проаналізувати зміст програми Народної партії, виокремити причини успіхів і невдач, показати значення в історії США. Історіографія має певний доробок у дослідженні цього питання (монографії й статті Л. Байбакової, І. Беляєвської, І. Волнової, Л. Зубока, Г. Куроп'ятника, Ф. Фонера та інших), проте у вітчизняній науці ця проблема майже не вивчалася.

Коріння й природу популістського руху слід шукати в особливостях соціально-економічного та політичного розвитку Сполучених Штатів Америки в останній третині ХІХ століття. Ліквідація рабовласництва, відновлення Союзу і прийняття гомстед-акта — три важливі наслідки Громадянської війни 1861 — 1865 років — створили сприятливі умови для прискорення економічного

зростання країни. Національний дохід США з 1869 року по 1899 рік майже подвоївся. Середньорічні темпи розвитку виробництва за період 1870-1913 років становили 4,7 %, а частка країни у світовій промисловості збільшилася за цей час з 23,3% до 35,8 % [7, с. 11, 12]. Швидкими темпами зростала концентрація виробництва й фінансів, виникли перші монополістичні об'єднання.

Проте цей прогрес був далеко не безболісним. Він супроводжувався загостренням соціальних суперечностей між монополістами й рештою підприємців, середніх і дрібних, між великими землевласниками та пересічними фермерами, між капіталістами-промисловцями і пролетаріатом, який перебував у стадії формування. За даними перепису населення 1880-их років із 17 млн. мешканців країни, зайнятих у всіх сферах діяльності, понад 7 млн. працювало на землі. Саме тут зав'язався тугий вузол соціальних конфліктів.

Загалом сільське господарство США розвивалося успішно. Остаточою переміг фермерський шлях розвитку. І на величезній території, за річкою Міссурі, працювали мільйони фермерів. Вони вирощуючи дешеву пшеницю, кукурудзу, поставляючи на світовий ринок хліб та м'ясо. Проте американський фермер у розглядуваний час мав багато проблем. Нерідко він не міг скористуватися з гомстед-акта і був вимушений орендувати землю або купувати її у спекулянтів, власників залізниць та гірничорудних компаній. Іншими ворогами американського землероба стали банки, що вимагали високі відсотки за іпотечні кредити; залізничні монополії, бо доводилося сплачувати високі тарифи за перевезення, монополії з переробки сільськогосподарської продукції, котрі встановлювали низькі закупівельні ціни, а продавали продукти харчування за високими. Гострим питанням виявилось й запровадження золотого стандарту. В інтересах фермера було збереження в обігу паперових грошей (грінбеків), тому у 1870-их роках розгорнувся масовий рух грейнджерів і грінбекерів, підтриманий частиною робітників.

Американські робітники теж мали підстави для невдоволення. Незважаючи на те, що їхні життєві стандарти були вищими, ніж у Європі, вони страждали від зростаючої інтенсифікації праці, соціальної незахищеності, безробіття під час криз (а кризи були у 1873, 1883, 1893 роках). Особливо складними були умови життя іммігрантів, індіанців, колишніх рабів-негрів. Панування монополій негативно позначилося на становищі дрібної та середньої буржуазії міст, службовців, інтелігенції. Аналізуючи масову базу популістського руху, Г. Куроп'ятник дійшов до висновку, що загалом її основою стало фермерство, здебільшого дрібне та середнє, яке втрачало землю й незалежний соціальний статус, а також обезземелені фермери-орендарі, наймані сільськогосподарські робітники. Ці прошарки становили 3/5 американських землеробів [4, с. 185].

Саме фермерство було в Америці хранителем і оборонцем демократичних ідеалів, чутливим до будь-яких утисків з боку влади й особливо монополій. Американська свобода, зазначав історик Ф. Тернер, не була привезена на борту «Травневої квітки», а «вийшла з американських пралісів» і брала силу з «рухливої межі» між заселеною й незаселеною територією в ході колонізації Заходу. «Існування простору вільної землі, його поступове та повільне скорочення, просування заселеної смуги на Захід пояснюють розвиток Америки...» [2, с. 537]. У нашому випадкові значення мало саме «скорочення», бо наприкінці століття

західний кордон досяг узбережжя Тихого океану, «вільні землі» закінчилися, а проблема полягала в тому, чиїми вони стали.

Боротьба за землю, здійснення гасла «вільна людина на вільній землі» — частина демократичної традиції американського народу. За нею стояли ідеї Т. Джефферсона, так звана джексонівська демократія і боротьба з Банком 1829-1837 років, ліворадикальний рух «локо-фоко», інші реформаторські проекти і рухи 60–70-их років XIX століття. Значний вплив на масову свідомість мав утопічний твір Е. Беллами «Оглядаючись назад» (1888 рік), яким було започатковано рух «націоналізаторів», прихильників проекту передачі в суспільну власність майна монополістичних корпорацій. Послідовники Г. Джорджа виступали з пропозицією скасування монополії приватної власності на землю.

Для з'ясування передумов і генезису популістського руху 90-их років надзвичайно важливо розглянути головні тенденції політичного життя Сполучених Штатів після Громадянської війни 1861 — 1865 років. Це був час, коли республіканська партія, одержавши перемогу й витіснивши зі своїх лав дрібнобуржуазні демократичні елементи, домінувала на політичній арені, за винятком двох термінів президентства Г. Клівленда, демократа (1885 — 1889 і 1893 — 1897 роки). Різниця між республіканцями та демократами полягала в тому, що перші орієнтувалися на інтереси великої буржуазії Сходу, а другі — на нових господарів Півдня, плантаторів і заможних фермерів, а також фінансистів і промисловців північних штатів, зв'язаних із сільським господарством. Склалися потужні партійні машини як апарат впливу на суспільну свідомість і вловлювання голосів виборців. Спеціально підготовлені професійні політики — «боси» — за допомогою створених ними «рингів» розробляли виборчі технології, не гребуючи брудними методами. Державний апарат формувався за принципом «здобич належить переможцю», тобто всі посади заповнювалися винятково прихильниками партії-переможниці. Тим часом переможена партія відігравала роль опозиції та перетворювалася на центр тяжіння всіх незадоволених. Робилося все, аби третьої партії не було.

На думку Марка Твена, післявоєнний період у США був «позолоченим віком» американської історії (на відміну від «золотого віку» в Англії). Корупція, хабарництво, зловживання стали невід'ємною частиною політичного життя. Ще у 1869 році мільйонер Гулод здійснив грандіозну аферу: скупив усе золото Нью-Йорка і перепродав його за спекулятивною ціною. У 1872 році обурення викликала справа залізничної компанії «Кредит мобільєр», яка тривалий час займалася підкупом конгресменів. Організація демократичної партії Таммані Холл проникла в усі муніципальні установи Нью-Йорка та пограбувала місто майже на 100 млн. доларів. Так само діяв «ринг» республіканців. Епізоди політичного життя Америки яскраво описані Марком Твеном у його «Позолоченому віці» [5, с. 321-328]. А наш співвітчизник В. Короленко, який відвідав США у 1893 році, дав критичну оцінку американській свободі в повісті «Без язика». Дещо пізніше, на початку XX століття, з критикою соціально-економічного та політичного життя Америки виступили макрейкери — «розгрібачі бруду», як їх назвав Теодор Рузвельт: Е. Сінклер І. Тарбелл, Л. Стефенс, Т. Драйзер, Дж. Лондон. Отже, «...сходження Америки до сучасних зразків економічної й політичної демократії було зовсім не безтурботною прогулянкою» [6, с. 64].

Факти корупції й зловживань викликали суспільне невдоволення. Тому влада повинна була якимось чином реагувати на них. У 1890 році конгрес ухвалив «Закон про охорону виробництва та торгівлі від незаконних утисків і монополій» (закон Шермана). За ним, трести оголошувалися поза федеральним законодавством як «...змова, що суперечить ринковій економіці, а винуватці каралися штрафом до 5 тис. доларів або ув'язненням терміном до 1 року». Також зазначалося, що потерпілі від незаконних «змов» мають право домагатися через суд відшкодування заподіяних утрат [7, с. 178-179]. Проте такі заходи не давали очікуваних результатів і доводилося знову й знову повторювати їх на законодавчому рівні. У 1897 році Верховний суд США взагалі скасував антитрестівські закони. Але американські підприємці навчилися застосовувати їх не проти монополій, а проти робітничих професійних спілок. Таким чином, проблема розв'язана не була, і протестантські настрої продовжували наростати.

Що стосується фермерства, то на його матеріальному становищі гостро позначилася світова аграрна криза кінця XIX століття. Якщо раніше, у другій половині століття, американські пшеничні прерії мали великі переваги та поставляли в Європу дешевий хліб у значній кількості, тепер фермерству довелося зіткнутися із конкуренцією з боку Аргентини, Австралії, Канади. Його ціни виявилися вищими за світові. Це призвело до посиленої капіталізації сільського господарства, застосування механізації, зростання концентрації й таким чином боляче вдарило по становищу найбідніших прошарків сільського населення. Загалом рух грінбекерів і грейнджерів не усунув проблем, і на початку 1890-их років назрів новий етап масового демократичного руху — популістський.

Організаційне оформлення руху популістів відбувалося на основі вже діючих фермерських спілок — альянсів. Американське фермерство мало давню традицію народної самооборони. Вона була започаткована ще першими поселенцями на західних землях, яких змушувало об'єднуватися саме життя, його суворі умови. Такі навички допомагали стримувати експансію рабовласників у першій половині XIX століття, протистояти монополістам і земельним спекулянтам пізніше. Щодо політичної боротьби, про створення власних партій загальнонаціонального масштабу загалом не йшлося до того часу, поки не утворилася Грінбекерсько-робітничая партія (1878 рік), що включала до своєї програми такі вимоги, які могли бути втіленими лише на федеральному рівні. На виборах конгресу 1878 року партія отримала 15 місць, але реальної користі це фермерам не принесло. До того ж, грінбекерський рух узагалі у цей час почав згасати.

Тенденція до політизації боротьби відродилася в русі популістів, зокрема після успіху фермерських спілок на місцевих виборах. Наприкінці 80-их років XIX століття фермерські альянси об'єдналися навколо двох центрів — Північного й Південного. Загальна кількість учасників становила біля 2 млн. осіб. На з'їзді в Окалі (штат Флорида) за ініціативи уповноважених від штату Канзас було поставлено питання про створення незалежної політичної партії з такою програмою, яку могли б підтримати також і робітничі організації. У 1891 році така партія була створена під назвою «Народна».

Навколо популістів об'єдналися широкі кола сільськогосподарських виробників, здебільшого дрібних і середніх, почасті заможних і навіть плантаторів, оскільки інтереси останніх певною мірою збігалися з фермерськими. Їх об'єднувало негативне ставлення до промислово-фінансових монополій.

Партію підтримала частина робітників. Робітничий рух у США розвивався в специфічних умовах: класова самосвідомість визрівала повільніше, ніж у Європі, проте вже існували АФП (Американська федерація праці) й досвід страйкової боротьби 1880-их років (Чиказька драма 1886 року). А в 1876 році на базі секцій Інтернаціоналу була створена Соціалістична робітничая партія США, яка страждала сектантською хворобою і негативно поставилася до участі в загальнодемократичному русі. Проте деякі робітничі клуби, професійні спілки та організації «Ордену лицарів праці», утвореного ще 1869 року, а також рядові члени СРП підтримали популістів.

Рішення про виокремлення в незалежну політичну партію і участь у великій політиці далось популістам нелегко. На з'їзді в Окалі редактор фермерської газети Мак'юн заявив: «...якщо народ через своїх уповноважених делегатів висловить думку, що третя партія необхідна, то цього не варто боятися» [4, с. 174]. Ідею третьої партії підтримали фермери Канзасу. Серед них дедалі більше поширювалося переконання, що «...для трудящих прийшов час розірвати колишні політичні зв'язки й об'єднати наші зусилля з політичними діями робітничих організацій для досягнення наших законних прав» [4, с. 176]. Нагадаємо, що Декларація незалежності 1776 року проголосила як «невід'ємне» право «на життя, на свободу і на прагнення щастя» [3, с. 16]. У нових умовах кінця XIX століття соціально-егалітарна доктрина лівого крила батьків-засновників американської держави, у першу чергу Т. Джефферсона, означала курс на демократизацію економічного та політичного життя.

Мері Ліз, одна з організаторів популістської партії, так пояснювала свою позицію: «Ви можете називати мене анархісткою, соціалісткою чи комуністкою... Але я є прихильницею такої теорії, згідно з якою в тому випадку, коли одна людина не має достатньо коштів, аби їсти три рази на день, а інша має 25 млн. доларів, то остання володіє частиною того, що належить першій» [4, с. 182]. Ліз переконувала фермерів, що уряд США не є народним урядом, він «...обирається Уолл-стрітом і для блага Уолл-стріту». Відомо також, що більшість керівників руху вийшла з фермерів Заходу і Півдня: Ігнаціус Доннелі — фермер, оратор і автор утопічного роману «Колона Цезаря»; Томас Уотсон — так само фермер, який доклав багато зусиль, щоб об'єднати своїх колег на Півдні; Джеймс Уївер — ветеран Громадянської війни, генерал федеральної армії, учасник грінбекерського руху.

Оскільки масова база і склад керівників Народної партії були неоднорідними, а інтереси та настрої заможних фермерів, підприємців, колишніх плантаторів Півдня не збігалися повністю, виникли суперечки між правим, консервативним, і лівим крилами. Ліві радикали переконували «мовчазну більшість» партії, що потрібні рішучі дії, аби приборкати всевладдя монополій. Г.Д. Ллойд, ідеолог цієї течії, проголошував необхідність суспільної власності на майно трестів, причому всіх, а не окремих, що заплямували себе в очах громадськості. У його промовах звучали заклики до «соціальної кооперації», дещо розпливчастого суспільного ідеалу, який, зокрема, передбачав, що «кожний долар, вилучений без відшкодування, — це вже пограбування», «хто не працює, той не їсть».

Ліві також вважали, що у фермера і робітника спільні вороги, а їхні інтереси — однакові. В популізмі — й тим він відрізнявся від грінбекерського та грейнджерського руху — спостерігалася тенденція до усвідомлення зв'язків між

монополіями і державним апаратом, розуміння необхідності державного регулювання ринкових відносин. Домогтися цього можна лише в тому разі, якщо народ виступить об'єднаною політичною силою, відокремивши себе від традиційних політичних сил (двох партій). «Популізм, — казав один із радикалів, — це рух мас, повстання народу, й народ, а не політики, буде керувати цим рухом і спрямовувати його» [4, с. 184]. Логіка боротьби привела популістів до рішення взяти участь у президентській виборчій кампанії 1892 року окремо від республіканців та демократів.

Передвиборча платформа Народної партії складалася з трьох частин — преамбули, програми і «міркувань з'їзду» (з'їзд відбувся в Омасі 1892 року). У преамбулі зазначалося, що країна перебуває на межі «морального, політичного та економічного краху». Корупція охопила законодавчу владу штатів, конгрес, розповсюдилася на суди. У більшості штатів не було можливості проводити нормальні вибори, виборців залякували й підкуповували. Підкуповувалася також преса, внаслідок чого було відсутнє об'єктивне висвітлення подій [7, с. 179]. Тут потрібно сказати, що у США наприкінці XIX століття спостерігався справжній газетний бум, виникли великі концерни, що вчилися маніпулювати громадською думкою. Термін «жовта преса» з'явився саме в цей період і був пов'язаний з концерном Херста. Пересічні американці, освітній рівень котрих визначався як не надто високий, отримували інформацію про будь-які подробиці світського та приватного життя можновладців, а соціальна критика подавалася здебільшого у формі брудного компромату на політиків і конкуруючих бізнесменів.

У тому ж розділі платформи йшлося про занепад ділової активності, зосередження землі в руках капіталістів, іпотечну заборгованість і злиденність трудового народу. «У мільйонів виробників безсоромно викрадаються результати праці й на цій основі в руках небагатьох зосереджуються колосальні, не бачені ще в історії людства багатства, володарі яких зневажають республіку та загрожують свободі» [7, с. 179]. Загалом соціальну структуру суспільства популісти уявляли дуже простою: «злиденні маси і мільйонери». Як бачимо, ідеологія популізму була сумішшю різних доктрин та теорій — від прудонівської формули «власність — це крадіжка» до «націоналізаторських» земельних проектів і утопій Е. Беллами. Лейтмотивом преамбули звучала думка про необхідність економічних та політичних реформ демократичного спрямування. «Понад чверть століття ми є свідками, як дві великі політичні партії борються між собою за право панувати й грабувати... І ми звинувачуємо їх у тому, що саме їхня політика сприяла розвиткові в нашому суспільстві згаданих проблем і не було жодних спроб... знищити або обмежити пануюче зло» [7, с. 179]. Відтак необхідно повернути управління республікою «простому народові, який її створив». У цій вимозі легко побачити заклик до «прямої демократії», загалом характерний для феномена популізму, але не у вигляді охлократії та стихійного бунту, а з використанням виборчої скриньки, дотримання букви й духу Конституції.

У розділі «Програма» йшлося про конкретні напрями реформ у галузі фінансів, транспорту та земельних відносин. Нагадаємо, що питання національної валюти стояли в цей час дуже гостро. Федеральний уряд послідовно проводив політику зміцнення золотого стандарту. Це відповідало інтересам великого бізнесу, але погіршувало становище фермерства, зацікавленого у збереженні «дешевих грошей» і збільшенні випуску паперових банкнотів — «грінбеків». Під

час Громадянської війни уряд випустив в обіг на 450 млн. таких грошей, які згодом швидко знецінилися. Тепер фермери були вимушені сплачувати борги золотом. Популісти вимагали гнучкої національної валюти, яка випускалася б у дзвінкій монеті винятково федеральним урядом, а не через банківські корпорації, а також здешевлення кредиту, вільного й необмеженого обміну срібла на золото за курсом 1:16, збільшення грошової маси в обігу, прогресивного оподаткування та обмеження урядових витрат [7, с. 180].

Стосовно транспорту ставилася вимога передати всі його засоби до державного управління, оскільки він повинен служити суспільним потребам і відповідати інтересам народу. Земельне питання пропонувалося розв'язати без порушення права приватної власності, але заборонаю непродуктивного використання землі та її «монополізації в спекулятивних цілях». «Таким чином, уся земля, що перебуває в руках залізничних компаній та інших корпорацій (окрім необхідної для їхньої безпосередньої потреби)... має бути вилучена державою і закріплена винятково за теперішніми поселенцями» [7, с. 181]. Цей пункт відбивав антимонопольну «раціоналізаторську» тенденцію американського популізму.

Окрім зазначених вимог, учасники з'їзду в Омасі висловилися за забезпечення вільного голосування і правильного підрахунку голосів, надання виборцям можливості справжнього волевиявлення шляхом таємної подачі голосів; за використання коштів від прогресивного оподаткування для зменшення податкового тиску на вітчизняну промисловість; за справедливі пенсії ветеранам війни і захист праці американців (скорочення тривалості робочого дня, припинення переслідування робітничих організацій, кримінальна відповідальність за порушення закону про восьмигодинний робочий день для державних службовців). Схоже, що робітниче питання розглядалося під кутом зору АФП, оскільки йшлося лише про корінних американців і ставилася вимога «обмежити небажану імміграцію». У розділі платформи «Міркування з'їзду» мова йшла також про підтримку ініціативи реформістськи налаштованих журналістів щодо встановлення законодавчої системи, відомої під назвою «народної ініціативи та референдуму». Це ще раз підтверджує, що Народна партія тримала курс на «пряму демократію».

Від самого початку в створенні та діяльності народної партії існувало багато труднощів. Необхідно було встановити зв'язки між регіональними альянсами, робітничими організаціями, журналістськими спілками, налагодити збір коштів, розгорнути друковану й усну агітацію. Далися взнаки розбіжності у поглядах між заможним фермерством і низовим. Представники заможних — Таубенек, Стриклер — зайняли провідні посади в Національному комітеті партії. Популістам доводилося відбивати атаки реакції, яка звинувачувала їх у розпалюванні ворожнечі між багатими й бідними та у збуренні ситуації. Однак, долаючи перешкоди, Народна партія восени 1892 року вийшла на президентські вибори і висунула своїм кандидатом Джеймса Уївера. Результат був несподіваний: Уївер набрав 1 млн. 41 тис. голосів. І хоча президентське крісло знову зайняв демократ Г. Клівленд, це був неабиякий успіх. Крім того, популісти отримали 10 місць у палаті представників і 5 місць — у сенаті. Як зазначав Д. Уївер, його партія «...зуміла підняти дух політичної незалежності» серед населення Північного Заходу, який необхідно враховувати при оцінці політичного становища в країні. Значна кількість популістів отримала місця в органах самоврядування штатів,

четверо стали губернаторами, що також піднімало авторитет молодій партії, особливо якщо зважити на те, як їй прагнули завадити. Напередодні та під час голосування діюча влада вдавалася до шантажу, залякування, підкупування виборців. Виборчі скриньки наповнювалися підробленими бюлетенями, а до «слабких» виборчих округів підвозилися «свої» люди. У ході підрахунку голосів використовувалася фальсифікація [4, с. 201]. Знаменно, що на посаду губернатора штату Канзас, «гарячої точки» виборчої кампанії, було обрано популіста Левеллінга, а в сенаті штату партія отримала 24 місця із 40 [4, с. 202].

Водночас у конгресі утворилася бойова опозиційна група депутатів-фермерів, яка виступала з викриттям антидержавної політики демократів і критикою їх за невиконання передвиборчих обіцянок. Наприклад, популісти внесли законопроект про видачу позик поселенцям при отриманні гомстедів та про заборону емісії цінних паперів приватними банками. На Заході вони вимагали від уряду виділення федеральних фондів на спорудження іригаційної системи, поширення поштового обслуговування на сільськогосподарські регіони, надання фермерам дешевих позик, упорядкування тарифів на перевезення вантажів залізницею.

У 1893 році у США розпочалася економічна криза, яка тривала 4 роки і виявилася найважчою у XIX столітті. Вона супроводжувалася закриттям фабрик та майстерень, мільйонною кількістю безробітних, страйками й маршами протестів. Наступного року популісти знову взяли участь у виборах і здобули 1,5 млн. голосів. Але після цього ентузіазм Народної партії почав згасати. На виборах президента 1896 року вона вже не виступила самостійно, а підтримала кандидата від демократичної партії У. Брайана, який, зрештою, зазнав поразки і поступився місцем республіканцю Мак-Кінлі, прихильнику високих тарифів на імпортовані товари. У. Брайан спокусив популістів соціальною демагогією, прихильністю до срібних грошей та критикою плутократії. На його підтримку партію зорієнтували помірковані лідери, за спинами яких стояло заможне фермерство.

Загалом результати президентських виборів 1896 року стали фатальними для популістів. До влади знову прийшли республіканці. Відразу ж було піднято ввізні мита, а у 1900 році прийнято закон про золотий стандарт. Банкноти та казначейські білети, випущені до закону 1890 року, повинні були оплачуватися золотою монетою за її вартістю (25,8 грама золота на 1 долар). Це суперечило двом основним вимогам Народної партії.

Поразка на виборах і наступні події остаточно деморалізували популістів. Їх найрадикальнішу частину особливо пригнічувало те, що Народна партія перетворилася на додаток до демократичної. Певний час вона ще продовжувала діяльність, але на початку нового століття офіційно була розпущена.

Серед причин занепаду популістського руху в США назвемо передусім особливості його соціального складу. Під прапорами Народної партії об'єдналися різноманітні сили, інтереси яких не в усьому узгоджувалися. Заможний фермер-капіталіст та найманий сільськогосподарський робітник не завжди могли знайти спільну мову, так само як і південний плантатор із орендарем-кропером. Багато що залежало від єдності робітників та фермерів. Після виборів 1892 року у деяких штатах виокремилася тенденція щодо тіснішого співробітництва, почали створюватися робітничо-фермерські коаліції, проте вони були нетривкими й не досягли загальнонаціонального рівня. Даліся взнаки хибні позиції Соціалістичної

робітничої партії США щодо участі в демократичному русі. Д. Де Леон, який очолив керівництво партією у 1890-их роках, висунув гасло: «Соціалізм і нічого, окрім нього». Він уважав, що в робітників немає союзників, за винятком них самих, решта трудівників — просто суцільна реакційна маса. Будь-які часткові реформи пролетаріям не потрібні, тому не варто йти на спільні дії ані з профспілками, ані з фермерськими альянсами [2, с. 341].

При з'ясуванні причин поразки популістів у їхньому прагненні стати третьою партією необхідно враховувати також і організаційну слабкість руху, відсутність політичного досвіду, брак матеріальних коштів. Не варто забувати, що їм протистояв сильний і досвідчений ворог, який володів різноманітними прийомами політичної гри — від підкупування й залякування до хитрої демагогії. Сталося так, що демократи демагогічними обіцянками заманили популістів у пастку, примусивши їх голосувати за свого кандидата. Політика виявилася надто складним мистецтвом для молодої партії.

Якщо закономірність поразки популістів не викликає сумніву, то складною проблемою є оцінка історичного значення руху, його ролі в американській історії кінця XIX століття. Дійсно, коли ми аналізуємо програмні документи Народної партії у контексті загального розвитку США, деякі її ідеї нам видаються такими, що суперечать економічному прогресу та процвітанню нації. Протекціоністські тарифи були потрібними для того, щоб захистити внутрішній ринок від конкуренції імпортованих товарів. Золотий стандарт також не був зайвим, оскільки зміцнював позиції національної економіки. Та й монополії, врешті-решт, свідчили про якісно новий, вищий рівень економіки, перехід до концентрованого масового виробництва, а в сільському господарстві провідне місце належало не дрібному фермеру, а великим господарствам, де застосовувалися агротехнічні новачки.

Але чи означало все це, що популісти стояли на заваді економічному процвітанню і майбутньому успіхові США — лідера світової економіки? Доречно поставити питання про ціну капіталістичного прогресу. Не може бути виправданим абсолютно все, що його забезпечує, зокрема знищення індіанців, дискримінація афроамериканців, експлуатація іммігрантів за рахунок корінних американців, розорення дрібних фермерів, всевладдя й махінації трестів. Демократично налаштований читач, безумовно, стане на бік популістів.

Є ще один аспект, на який хотілося б звернути увагу, оцінюючи досвід популістського руху. На наш погляд, популізм стимулював пошуки правлячими колами гнучкішої внутрішньої політики, за якої можна було б бодай частково нейтралізувати негативні наслідки монополізації. Так, президент Т. Рузвельт у посланні до конгресу 3 грудня 1901 року відкрито зазначав, що «...існує реальне й велике зло, одним із головних проявів якого є надмірна концентрація з багатьма її негативними наслідками. Потрібні практичні зусилля задля усунення цього зла» [7, с. 183]. Йшлося про державне регулювання діяльності корпорацій у федеральному масштабі. Тоді, за ініціативи президента, була розроблена програма контролю за діяльністю трестів. Передбачалося прискорити судові процеси, навести порядок у тарифах. Також були ухвалені закони про санітарну інспекцію на м'ясоконсервних заводах, про контроль за виробництвом ліків і за діяльністю залізничних компаній тощо. І хоча монополії швидко навчилися обходити ці закони, початок регулятивної політики було покладено. Американський капіталізм пристосовувався до нових умов існування, коли він постійно перебував під пильним

спостереженням знизу, із боку демократичної громадськості, носія соціально-егалітарної, а відтак і популістської традиції.

Отже, популізм у США кінця XIX століття був спричинений загостренням соціальних суперечностей в умовах глибоких змін у економіці, зростання концентрації та монополізації виробництва і фінансів. Популістський рух об'єднав — бодай на короткий період — широкі верстви суспільства, які страждали від усевладдя монополій. Це був не стихійний протест натовпу, а організований, політично оформлений виступ трудящих, до якого термін «популізм» у зневажливому, негативному змісті жодним чином не може бути віднесено. Популістам не вдалося стати третьою партією. У США збереглася двопартійна система, а республіканці та демократи навчилися гнучко маневрувати задля збереження свого впливу на громадськість. Проте серед тих чинників і рухів, які допомогли американському капіталізму стати таким, яким він є сьогодні — більш гуманним і цивілізованим, ніж у XIX столітті, — є й заслуга маленької, але бойової популістської партії, яка не побоялася виступити проти двох «китів» традиційної політичної системи.

Список використаної літератури

1. Большой энциклопедический словарь: [2-е изд.; перераб. и доп.]. — М.: Большая Российская Энциклопедия, 1997. — 1456 с.
2. История США: в 4 т. — Т. 2. — М.: Наука, 1985. — 598 с.
3. История США. Хрестоматия: [пособ. для вузов; сост. Э.А. Иванян]. — М.: Дрофа, 2005. — 399 с.
4. Куропятник Г.П. Фермерское движение в США. От грейнджеров к Народной партии. 1867 — 1896 / Г.П. Куропятник. — М.: Наука, 1971. — 439 с.
5. Марк Твен. Избранное / Марк Твен: в 2 т. — Т. 1. — М.: Худож. лит., 1949. — 402 с.
6. Согрин В.В. Американский опыт в новых измерениях (о статье Дж. Леммиса) / В.В. Согрин / Новая и новейшая история. — 1992. — № 2. — С. 62-69.
7. Сборник документов по истории нового времени. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки. 1870 — 1914: [учеб. пособ.; сост.: П.И. Остриков, П.П. Вандель]. — М.: Высш. шк., 1989. — 295 с.

Н.В. Год

ДВУХПАРТИЙНАЯ СИСТЕМА США И ПОПУЛИСТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В КОНЦЕ XIX — НАЧАЛЕ XX ВЕКА: ПРОБЛЕМА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Статья посвящена истории популистского движения в США. Анализируется процесс возникновения и деятельность Народной партии, её программа и формы борьбы. Автор подчеркивает важность популизма в социальной и политической жизни Америки.

Ключевые слова: демократия, индустриальное общество, либеральная буржуазия, народная партия, политическая система, политическая партия, популизм, США.

N.V. God

**THE U.S. TWO-PARTY SYSTEM AND THE POPULIST MOVEMENT
OF THE LATE 19TH — THE EARLY 20TH CENTURY:
A PROBLEM OF POLITICAL TRANSFORMATION**

The article deals with the history of populist movement in the USA. The rise and activity of the People's Party, its program and ways of struggle are considered. The author stresses the importance of populism in social and political life of America.

Keywords: *democracy, industrial society, liberal bourgeoisie, the People's Party, political system, political party, populism, the USA.*

Надійшла до редакції 15 березня 2012 року